

Kámán Erzsébet

A SZAKRÁLIS ÉS A PROFÁN IDŐ SZERVEZŐDÉSE AZ ÜNNEPI SZERTARTÁSOKBAN

Az ünnep az emberi kultúrának fontos eleme. Ósidóktól napjainkig élő része maradt kultúránknak. Örök emberi vonás : várakozni az ünnepre, örök az emberben élő örömgény, vágyakozás valami új után, változás után, amit az ünnep ígér. Ez az érzés más, mint a földi javak élvezetéből fakadó öröm.

Lehet-e az ünnepek sokaságában (családi, történelmi, vallásos ünnepek között) közös vonást találni? Mi lehet közös, például, egy születésnap, március 15-ike és Karácsony között?

Johann Huizinga a keresztény ünnepekről írja : „ Amikor a világ ötszáz évvel fiatalabb volt, az élet sokkal élesebb, kidomborítottabb formákban nyilvánult meg, mint mostanában ... Fontos események : születés, házasság, halál, az egyházi szentségek révén, misztériumi ragyogást értek el.”¹ Később így folytatja : „Még ha a halál rítusok tartalmázták is a régi tabuk vonásait, az elsődleges kulturális értékük abban állott, hogy a balszerencsének olyan formát adjanak, amely a szenvedést széppé és magasztossá változtatta. A fájdalom ritmust kapott.”²

De hasonlót mondhatunk az archaikus világról is, ahol a halál mint probléma végigvonul a mitológiai gondolatvilágban. Így Dmitrij Zelenin behatóan vizsgálta a keleti szlávoknál az évszázadok során kialakult elképzeléseket a halálról. Nagy néprajzi anyaga alapján megállapítja, hogy a normális körülmények között elhalálozott ember az ősök közé kerül, akik segítik az utódaikat. Viszont a hirtelen vagy erőszakos halállal halt ember ártó és földbe nem hántolható halottá válik.³

A keleti szlávok ősi agrárvallásukról szóló monográfiájában Vladimir Propp egy kerek esztendő ünnepeivel, azok egymáshoz való kapcsolódásával foglalkozik. A könyv első fejezetében minden ünnepen az ősöknek bemutatott áldozatról ír.⁴

Már e tények fényében is túlságosan általánosnak tűnik az a felfogás, miszerint a mitológiai időkben az idő csak körben forgott, és minden megismétlődött. Pontosabban szólva, akkoriban az ünnepek szakították meg az idő körforgását és változásokat jeleztek. Az újnak a várása, sőt az áldozatok által való „előidézése”

¹ Huizinga, J. 1988.

² Huizinga, 57.

³ Zelenin 1995.

⁴ Propp 1963.

fontos része volt az ünnepnek. Az archaikus időben is tudták az emberek, hogy az emberi élet véges és alakulásának a megfejtéséhez olyan összetett fogalmat használtak, mint a „sors”. A sorsot örökölni lehetett a szülőktől, a nemzetségtől, amit rítusokkal próbáltak erősíteni. Másrészt a sorsnak sok ismeretlen tényezője is volt: valami külső erő hirtelen változásokat idézett az ember életében.

Akkoriban az emberlakta világ állandó kapcsolatban állt hol szakrális, isteni, hol démoni világgal. Áldozatok segítségével kapcsolatot teremtettek ezzel a nem emberi „túlvilággal”. „Az áldozat az egésznek az eszméje és megvalósítása volt,” írja Bajburin a „Rítus a hagyományos világban” című monográfiájában.⁵ Az áldozatot felküldték az égbe, ritkábban – lefelé. Ennek sok módja volt: fára akasztották, rudat állították fel, halmazba gyűjtöttek öreg holmikat, bábút állítottak stb. Egy-egy naptári ünnep alkalmából megfelelő magaslatokat építettek a szánkózáshoz, hintákat állítottak fel, felmentek a háztetőre, felugrándoztak, különböző tárgyakat dobáltak fel és így tovább.⁶

A szakrális szint, a szakrális idő találkozása az emberi élet kis és nagy eseményeivel, nélkülözhetetlen eleme az ünnepeknek. Erre utaltam, amikor összehasonlítottam a karnevál értelmezését két monográfiában: V. Propp „Az orosz agrárünnepek” (1963) és M. Bahtyin „Francois Rabelais alkotása és a középkor és reneszáns népi kultúrája” (1965) című könyvekben.⁷ Bahtyin a karnevál leírásában csak vidámságot, nevetést hangsúlyoz, amely – szerinte – a halál feletti győzelmet jelentett. Az általa értelmezett ünnepből hiányzik a szakrális elem, az ősi áldozathozatalt kísérő tragikum. Már pedig a tragikum, az áldozat és a szakralitás – szerves része a karneválnak.

V. Propp érdekes jelenségre hívja fel a figyelmünket, amikor a nagy kalendáriumi ünnepeken (téli – nyári napforduló, tavaszi – őszi nap – éj egyenlősége idő paramétereire eső ünnepeken) a falusi közösség különböző korosztályoké volt a főszerep. Rítusokban különösen gazdag volt a téli napforduló és az újév idejére eső két hét, akkor a nőtlen és hajadon fiataloké volt a főszerep.⁸ A farsangi rítusok középpontjában a fiatal házások álltak. Mind a két esetben szokásoknak és játékoknak kimondottan erőtikus színezete volt.⁹ E korosztályokat a rítusok valamilyen módon hozzákapcsolták a kozmikus változásokhoz, amelyek a természetben játszottak le. Így az ősi mitológiai kultúrában az embernek önmagának a szakrális világhoz való viszonyítása nélkülözhetetlen, sőt – állandó volt. Ez a kapcsolat befolyásolta a társadalom szerveződését, az emberek egymáshoz való viszonyának alakulását.

Ennek a megállapítása akkor fontos, amikor a népi mentalitásról, a népi művészetéről, a folklórról beszélünk, amely magában foglalja az évezredek alatt kialakult népi etikát és esztétikát. És különösen fontos ezt fejünkben tartani, amikor népi énekekkel foglalkozunk, vallásos népi énekekkel, amelyek meg-

⁵ Bajburin 1993. 188–189.

⁶ Bajburin, 188.

⁷ Kámán 2000. 632, 644.

⁸ Propp 1963, 119

⁹ Propp 74. 124–125.

őrizték a régi népi kultúra értékeit, valamint az új keresztény eszmékkel gazdagodtak. Itt nem segíthet a régi evolucionista elmélet, bármilyen érdekes is az „Aranyág” sok kötetében G. B. Frazer által összegyűjtött anyag, ahol a kultúra nagy változásai mint valamilyen természetes növekedés során, egymásra épülő és egymásra hasonlító képződményekként szerepelnek.

A kultúra „növekedése” napjainkban sokat vitatott téma. Egy példával szeretném megvilágítani fejlődésének bonyolult menetét.

Egy Bibliakutató, D. V. Scsedrovickij, a zsidó Sátoros ünnep kapcsán felidézi az archaikus „esőcsinálás” rítusát. Megfigyeli annak különböző időkből történő eszmei értelmezését, metaforává, vallási szimbólummá válását. Mivel Palesztina vidékén a mezőgazdaság teljes egészében az őszi – téli esőtől és a nyári harmatoktól függött, természetesen léteztek az esőt előidéző rítusok is. Az Ótestamentumi Isten áldásában az eső is szerepel. Próféta csodatételei és átkai az „esőcsinálással” párosultak. Maga a rítus sokáig megmaradt a Sátoros ünnep utolsó, hetedik napi ünnepi szertartásban. Eredetileg ez az ünnep emlékeztette a hívőket arra, hogy a hosszú bujdosás után az Isten letelepítette „Izrael fiait” Kánaánban. A termésért való hálaadást úgy végezték el, hogy mindenből egy tizedet a templomnak adományoztak. A Biblia előírta, hogy a tizedet hozó család sátorban lakjon és az ünnepi lakomára hívjon „levitát, vándort és árvát, valamint özvegyet.” (Mózes V, 16, 13–14)

Az ünnep hetedik napján a templom udvarán álló oltárra négyféle növényt tettek: eszrog gyümölcsét (citromféle), datolyapálma, mirtusz és fűzfá ágakat. Az utóbbi, a hiedelem szerint, vonzotta az esőt. A hívők hétszer megkerülték az oltárt és esőt imitálva, leverték a barka rügyeit és közben „Hozsannát” („Kegyelmezz meg”) kiáltottak. A pap „vízi kapun” lépett ki a templomból és rituális templomi edényből megöntözte az oltárra helyezett cserjéket. Közben a papok esőért imádkoztak. A második templom lerombolása után a hívők ezt az imát már a zsinagógákban közösen mondták. Ez a közös ima helyettesítette már az ősi „esőcsinálás” rítusát. A templomi „esőcsinálás” rítusát azonban nem volt könnyű betartani. Ez időben főleg a szadduceusokból jött papok igyekeztek elnyomni ezt a Mózes törvényeiben nem szereplő rítust. Egy alkalommal szombatra esett a Succot hetedik napja, és a templom szolgálai még péntek este nehéz kövekkel szorították le az oltár mellett felhalmozott ágakat. A hívők, szombat ellenére kiszabadították azokat és az egyik kezükben eszroggal, a másikkban a három összekötött cserjével részt vettek a körmenetben. Máskor a főpap, nem akarván Mózes törvényei ellen vétkezni, nem az oltárra öntötte a vizet. Ezért az eszrog vaskos gyümölcsével dobálták meg, hiszen kártevésnek, rossz mágiának, aszály előidézésnek vélték cselekedeteit. Ezen túl éberren figyelték a vízöntés ceremóniát és kiabáltak a papnak : „Emeld fel a kezedet!”, hogy a víz az oltárra folyon.¹⁰

Figyelemre méltó a rítus különböző értékelése, jelentésének eszmei változása. Az eszrog idővel a zsidó vallás szimbólumává vált és látható zsinagógák freskóin, pénzérméken, pecséteken. A korai eső metaforává vált és „égi áldást”, valamint magát a Messiást jelképezi.

¹⁰ Scsedrovickij 1985. 209–211.

Krisztus messianisztikus tevékenysége, gyógyításai, prédikációi főleg a szombati és az ünnepi napokra esnek. A Húsvét előtti bevonulása Jeruzsálembe tavasszal történt, de a nép esőt hívó rítust végzett palmaágakkal. János Evangéliumában Krisztus a Sátoros ünnep alkalmával szólt a zsinagógában: „Az ünnep utolsó nagy napján pedig felállta Jézus és kiálta, mondván: Ha valaki szomjúhozik, jöjjön énhozzám, és igyék. (7, 37)

Aki hisz énbenem, amint az írás mondotta, élő víznek folyamai ömlenek annak belsejéből. (7, 38)

Ezt pedig mondja vala a Lélekről, amelyet veendőik valának az őbenne hívők: mert még nem vala Szent Lélek, mivelhogy Jézus még nem dicsőítették még. (7, 39)

Sokan azért a sokaság közül, amint hallák e beszédet, ezt mondják vala: Bizonylyan ez ama Próféta.¹¹(7, 40)

Természetesen nem térek ki a bibliai és főleg az újtestamentumi példázatok (parabolák) értelmezésére. Jézus Krisztus prédikációinak képi szimbólumait egy-egyben kell tanulmányozni. A Sátoros ünnep utolsó napjáról gondos pontossággal beszámol János evangélista. Jézus szavaiban az „élő víz”, a „szomjúhozó ember” szinte végtelen szellemi szimbólummá válnak. János szerint ez a szimbólum a Szent Lélekre és így az örök életre vonatkozik.

A költői szó és az általa teremtett „költői tér” több dimenziójú, mivel „mély szemantikai horizonttal” rendelkezik. Ez megnagyobbítja a felszíni síkot, mondja L.Gindin, az antik kultúra kutatója.¹²

Ebből a szempontból Jézus szavaának nem csak a mélysége, hanem a szépsége, szimbólumának hatalmas telítettsége tűnik fel.

A 4–5. évszázadban a Jeruzsálemi és a Babiloni Talmud írásakor kidolgozták az Ó-Testamentum magyarázatának szó szerinti, valamint etikai, messianisztikus, eszkatológiai és szellemi módját. Az etikai magyarázat szerint, az „esőcsinálás” rítusának a részvevőiről így beszéltek. A „föld népét”, mivel nem ismeri Mózes törvényeit és nem jeleskedik a jócselekedetekben, a fűzfabarka szimbolizálta, amely nem ad gyümölcsöt és nem illatozik. Hogy megszerezze a tudás aromáját, együtt kell munkálkodnia a könyves emberekkel és jó cselekedetű emberekkel. A könyves embereket a mirtusz, szimbolizálja, amelynek van illata, de nincsen gyümölcse. A jó embereket a datolyapálma, amelynek van gyümölcse, de nincsen illata. A rítus alatt a három cserje össze van kötve. A „tökéletes igaz embert” az eszrog szimbolizálja, mivel bírja a tudás aromáját és ismeri a jó cselekedeteket.¹³

Scsedrovickij tanulmányában az ősi rítusból kiindulva megfigyeli a zsidó kultúra legfontosabb írásaiban az eredeti és konkrét jelenségek szemantikai változását. Az életet adó eső fogalma egyre összetettebb és egyre elvontabb eszmei síkon él tovább, sőt metaforává, vallási szimbólummá válik. E tanulmány szemléletesen mutatja az emberi kultúra alakulásának sajátos törvényeit. Egyrészt

¹¹ Új Testamentom, fordította Károli Gáspár, 182.

¹² Gindin 1985. 86.

¹³ Scsedrovickij 1985. 217–218.

azt, hogy milyen értékeket munkál ki a mindenkori társadalom, valamint azt, hogy az idők folyamán mi esik ki a népi mentalitás, emlékezet rostáján és mi marad meg a már megváltozott jelentéssel felruházva.

Jól tudott dolog, milyen nagy problémákat vetett fel a Biblia fordítása, a bibliai fogalmak, képek, szimbólumok értelmezése. Az orosz népi vallásos énekek értelmezése és fordítása során több nehéz problémával találkoztam. Nem csak a keleti szlávok, hanem a szláv népek számára általában érthető volt a liturgia nyelve. A „pravoszláv szláv egység” sokat vitatott probléma.¹⁴ Hogy milyen mértékben volt érthető a liturgia nyelve, láthatjuk a népi vallási énekekből. Fordítás közben nehézségek adódtak a biblicizmusokkal. A vallásos népi énekek eszmei, etikai hierarchiájukban, a költői képek között biblicizmusok foglalják el a legmagasabb helyet. Ezek jelölik meg a szakrális szintet. A biblikus lexika a mai orosz nyelven belül, jegyzi meg a bizánci kultúra kutatója Szergej Averincev, a „semitizmusokból, görög kifejezésekből, szlavjanizmusokból” áll. A héber „rabi” mellett ott van az arameus „ravvuni” is, mellette a görög „szinedrion”, „arhitriklin”. A lakodalmi vendégeket arameus módra „a mennyegzői hajlék fiainak” nevezik. „Mindezt olyan légkör övezi, amely az óegyházi szláv nyelv köréhez tartozik.”¹⁵ Így a népi vallásos énekek szövege egy drága kelméhez hasonlóan különböző „anyagokból” készül, amelyeknek egy másik nyelven való visszaadásához nem mindig találni megfelelő szavakat. Csupán egy-két példával illusztráljuk a problémát. A „Mélységek könyve” c. éneken, amely különben műfajilag rokon a „Jeruzsálemi tekercek” és a „Három szent beszélgetése a Sion hegyen” c. apokrifákkal, a világ teremtését mondják el az énekesek. A dolgok eredetét, a mítoszokhoz hasonlóan, „az első” objektumtól vezetik le. Ezért „a városok anyja” a Jeruzsálem város, a fáké – „a szent ciprusfa” és így tovább. Az orosz nyelvben város szóra két szó van: „gorod” és „grád”, a fára „derevo” és „drevo.” Amellett, hogy hasonló tárgyakat jelölnek, a második szónak van plusz „felhangja”, egy elvontabb jelentése is, az első szóhoz képest. Például, a „kapu” szó, ha parasztportát jelöl, akkor „vorota”, ha az oltárhoz vezető ajtót a templomban, vagy a mennyország kapuját, akkor „vrata”. E különbségek sokmindent elárulnak a népi énekeseknek a keresztény kultúrában való jártasságukról, az epikus énekeket és a vallási narratívumokat összeötvöző kísérletükből.

Irodalom

AVERINCEV, Szergej Sz.

1996 *Szituacija obraza v poezii Efrema Szirina*. Averincev: Poety. Moszkva.

BAJBURIN, Albert K.

1993 *Ritual v tradicionnoj kulture*. Szt. Peterburg.

¹⁴ Piccio R. 1988, 200-213. *Uszpenszkij B.*, 1994, 26

¹⁵ Averincev, 1996, 49

BERNSTEIN M. A.

1985 When the Carneval turns bitter. In: *Bakhtin. Essays and Dialogues on his Work*. Chicago and London.

GINDIN, L. A.

1985 Nekotoryje principy gomerovszkoj poetiki. In: *Anticsnaja kultúra i szovremennaja nauka*. Moszkva.

HUIZINGA, Johan

1988 *Oszenj srednevekovja*. Moszkva.

KÁMÁN Erzsébet

2000 A karnevál paradigmája Vladimir Propp és Mihail Bahtyin munkáiban. In: *Tanulmányok Voigt Vilmos 60. Születésnapjára*. ELTE BTK. Budapest. 2000.

PICCIO, Riccardo

1990 *Ot Borisza k Vladimiru: neszkolko zamecsanij k vozniknoveniju pravoslavnogo szlavjanszkoj jedinsztva*. Harvard Ukrainian Studies. Cambridge (Mass.)

PROPP, Vladimir

1963 *Russzkije agrarnyje prazdniki*. Izd. LGU Leningrad.

SCSEDOVICKIJ, D. V.

1988 Rannij i pozdnij dozsdj. In: *Arhaicseszkiy ritual v folklore i ranneliteraturnyh pamjatnikah*. Moszkva.

ÚJ TESTAMENTOM

azaz A mi urunk Jézus Krisztusnak Új Szövetsége. fordította Károli Gáspár. Bibliatársulat

USZPENSZKIJ, Borisz

1994 *Izbrannyje trudy, t. II*. Moszkva.

ZELENIN, Dmitrij K.

1995 *Ocserki russzkoj mifologii*. Umersije nejesztesztvennoj szmertju i ruszalki. Moszkva.

Erzsébet Kámán

Sacred and Profane Time in Festive Rituals

Festivals are very important elements of human culture. It is an unchanging characteristic of human nature to look forward to festivals. Man has always had a need for happiness and a desire for something new and different provided by festivals. An essential element of festivals is the coincidence of sacred time with smaller or greater events of human life. These ideas are examined by the author on the basis of Russian Orthodox rituals and texts of religious songs.